

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
مدیریت تحصیلات تکمیلی
پژوهشکده زبان‌شناسی

رساله دکتری رشته زبان‌شناسی همگانی

**بررسی عمومی‌سازی زبان علم در متون مطبوعاتی:
تحلیلی بر مبنای دستور نقش‌گرای نظام‌مندهلیدی**

استاد راهنما:

دکتر محمد دبیرمقدم

استادان مشاور:

دکتر مصطفی عاصی

دکتر آرزیتا افراشی

پژوهشگر:

بهناز ذوالفقاری

بهمن ماه ۱۳۹۵

برگه ارزیابی پایان نامه باید در این صفحه (صفحه سوم) درج شود

سپاسگزاری:

امروز که به لطف خدای مهربان
و دعای پدر و مادر عزیزم
و همدلی همسر مهربانم
و شاگردی در محضر استادان فرهیخته‌ام
و دلگرمی دوستان جانانم
برگی از هزاران برگ دفتر دانش را ورق زدم،
آرزو دارم همیشه دانشجو بمانم.

پیشکش به

پدرم که دانش را
گرانقدرترین گنج هستی
می‌انگاشت . . .

چکیده

در دهه‌های اخیر، دستور نظام‌مند نقش‌گرای هلیدی از سوی تحلیل‌گران متن با استقبال زیادی مواجه شده است. این انگاره با تکیه بر ابزارهای نظری همچون انواع چهارگانه فرانتش، انواع آغازگرها، انواع ابزارهای انسجام‌بخش و ... پژوهشگران را قادر ساخته تا متن را از زوایای گوناگون تحلیل نمایند. از سوی دیگر، پژوهش‌های بسیاری در زمینه تحلیل گفتمان علمی و گفتمان مطبوعاتی صورت گرفته است. هدف از پژوهش حاضر، اما تحلیل مقایسه‌ای گفتمان علمی در مطبوعات تخصصی و گفتمان علمی عمومی‌سازی‌شده در مطبوعات عمومی فارسی‌زبان از منظر دستور نظام‌مند نقش‌گرای هلیدی است. نتیجه پژوهش حاکی از آن است که این دو گفتمان به میزان متفاوتی از ابزارهای نظری معرفی شده در چارچوب نظری پژوهش استفاده می‌کنند. پژوهشگر با مقایسه فراوانی به‌کارگیری این ابزارها در این دو نوع گفتمان، سعی دارد تا این تفاوت‌ها را کشف و الگویی برای سیر تحول گفتمان علمی به گفتمان عمومی‌سازی‌شده ارائه نماید. این الگو، می‌تواند راهگشای آن دسته از روزنامه‌نگاران یا نویسندگان کتاب‌های درسی باشد که قصد دارند مطالب تخصصی علمی را به زبانی ساده برای مخاطب‌های غیرمتخصص بازگو نمایند.

کلید واژه‌ها: دستور نقش‌گرای نظام‌مند، تحلیل گفتمان، زبان علم، عمومی‌سازی

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

۱	پیشگفتار
۳	فصل ۱: کلیات پژوهش
۴	۱-۱ مسأله پژوهش
۴	۲-۱ موضوع پژوهش
۶	۳-۱ قلمرو پژوهش
۶	۴-۱ پیکره زبانی پژوهش
۷	۵-۱ اهمیت و ضرورت انجام این پژوهش
۸	۶-۱ اهداف پژوهش
۸	۷-۱ کاربردهای پژوهش
۸	۸-۱ نوع پژوهش
۹	۹-۱ پرسش‌های پژوهش
۹	۱۰-۱ فرضیه‌های پژوهش
۱۰	۱۱-۱ مفاهیم کلیدی
۱۰	۱-۱۱-۱ گفتمان علمی
۱۱	۲-۱۱-۱ عمومی‌سازی زبان علم
۱۱	۳-۱۱-۱ گفتمان عمومی‌سازی شده
۱۱	۴-۱۱-۱ دستور نظام‌مند نقش‌گرای هلیدی
۱۲	۱۲-۱ ساختار رساله
۱۳	فصل ۲: پیشینه پژوهش
۱۴	۱-۲ پیشینه پژوهش
۱۴	۲-۲ پیشینه زبان علم
۱۵	۱-۲-۲ پژوهش‌های انجام شده در موضوع زبان علم
۱۶	۳-۲ پیشینه عمومی‌سازی
۱۶	۱-۳-۲ عمومی‌سازی به‌عنوان موضوعی غیرزبان‌شناختی
۱۷	۲-۳-۲ عمومی‌سازی علم به‌عنوان یک موضوع زبان‌شناختی

۲۰	گفتمان عمومی سازی شده در تقابل با گفتمان علمی
۲۲	پژوهش های انجام شده در زمینه عمومی سازی علم
۲۵	دستور نظام مند نقش گرای هلیدی
۲۵	پیشینه پژوهش های انجام شده بر مبنای دستور هلیدی
۳۰	۵- خلاصه
۳۱	فصل ۳: چارچوب نظری پژوهش
۳۲	۱-۳ مقدمه
۳۳	۲-۳ دستور نظام مند نقش گرای هلیدی
۳۴	۱-۲-۳ فرانش تجربی و انواع فرایندها
۳۶	۱-۱-۲-۳ فرایندهای مادی
۳۶	۲-۱-۲-۳ فرایندهای ذهنی
۳۷	۳-۱-۲-۳ فرایند رابطه ای
۳۷	۴-۱-۲-۳ فرایند رفتاری
۳۸	۵-۱-۲-۳ فرایند وجودی
۳۸	۶-۱-۲-۳ فرایندهای بیانی
۴۰	۲-۲-۳ فرانش متنی و ساخت آغازگر-پایان بخش
۴۰	۱-۲-۲-۳ آغازگرهای ساده و چندگانه:
۴۱	۲-۲-۲-۳ آغازگرهای بی نشان و نشان دار
۴۲	۳-۲-۳ فرانش منطقی و ابزارهای انسجام بخش
۴۶	۱-۳-۲-۳ انسجام دستوری
۵۱	۲-۳-۲-۳ انسجام واژگانی:
۵۳	۳-۳-۲-۳ نسخه بازبینی شده نظریه انسجام
۵۳	۳-۳ خلاصه
۵۴	فصل ۴: روش شناسی و تحلیل داده ها
۵۵	۱-۴ مقدمه
۵۵	۲-۴ پیکره زبانی پژوهش
۵۶	۱-۲-۴ پیکره گفتمان علمی
۵۷	۲-۲-۴ پیکره گفتمان عمومی سازی شده

- ۳-۴ تجزیه و تحلیل داده‌ها ----- ۵۷
- ۱-۳-۴ نمایش تحلیل بخشی از پیکره ----- ۵۷
- ۱-۱-۳-۴ معرفی تفصیلی روش تحلیل از منظر فرانش تجربی ----- ۵۷
- ۱-۱-۱-۳-۴ تحلیل مقاله علمی شماره ۱ از منظر فرانش تجربی ----- ۵۸
- ۲-۱-۱-۳-۴ تحلیل مقاله عمومی سازی شده شماره ۱ از منظر فرانش تجربی ----- ۷۳
- ۲-۱-۳-۴ معرفی تفصیلی روش تحلیل داده‌ها از منظر ساخت آغازگر-پایان بخش ----- ۷۹
- ۱-۲-۱-۳-۴ تحلیل مقاله علمی شماره ۳ از منظر ساخت آغازگر-پایان بخش ----- ۸۲
- ۲-۲-۱-۳-۴ تحلیل مقاله عمومی سازی شده شماره ۳ از منظر ساخت آغازگر-پایان بخش ----- ۹۹
- ۳-۱-۳-۴ معرفی تفصیلی روش تحلیل داده‌ها از منظر کاربرد ابزارهای انسجام ----- ۱۰۵
- ۱-۳-۱-۳-۴ روش استخراج و تحلیل ابزارهای انسجام بخش واژگانی و دستوری ----- ۱۰۵
- ۲-۳-۱-۳-۴ روش استخراج و تحلیل ابزارهای انسجام بخش در مقاله علمی شماره ۳ ----- ۱۰۶
- ۳-۳-۱-۳-۴ معرفی تفصیلی روش استخراج و تحلیل ابزارهای انسجام بخش در مقاله عمومی سازی شده شماره ۳ ----- ۱۱۶
- ۴-۱-۳-۴ معرفی روش تحلیل تفصیلی هماینها و مقایسه رخداد آن در دو گفتمان ----- ۱۲۳
- ۲-۳-۴ تحلیل آماری کل پیکره پژوهش ----- ۱۲۸
- ۱-۲-۳-۴ تحلیل پیکره از منظر فرانش تجربی ----- ۱۲۸
- ۲-۲-۳-۴ تحلیل کل پیکره از منظر فرانش متنی (ساخت آغازگر-پایان بخش) ----- ۱۳۲
- ۳-۲-۳-۴ تحلیل کل پیکره از منظر ابزارهای انسجام بخش ----- ۱۳۶
- ۴-۲-۳-۴ مقایسه کاربرد «همایند» در دو گفتمان علمی و عمومی سازی شده ----- ۱۴۱
- ۴-۴ خلاصه ----- ۱۴۲
- فصل ۵: یافته‌ها، نتایج و پیشنهادهایی برای پژوهش‌های آتی ----- ۱۴۳
- ۱-۵ مقدمه ----- ۱۴۴
- ۲-۵ پاسخ پرسش‌ها و آزمون فرضیه‌ها ----- ۱۴۵
- ۳-۵ تبیین یافته‌ها و نتایج ----- ۱۴۸
- ۱-۳-۵ تبیین نتایج تحلیل از منظر فرانش تجربی ----- ۱۴۸
- ۲-۳-۵ تبیین نتایج تحلیل از منظر فرانش متنی ----- ۱۴۹
- ۳-۳-۵ تبیین نتایج تحلیل از منظر سازوکارهای انسجام بخش ----- ۱۴۹
- ۴-۵ کاربرد یافته‌های پژوهش ----- ۱۵۰

- ۱۵۰ ----- ۵-۵ پیشنهادهایی برای پژوهش‌های آتی
- ۱۵۲ ----- فهرست منابع
- ۱۵۳ ----- منابع فارسی
- ۱۵۷ ----- منابع انگلیسی
- ۱۶۱ ----- پیوست
- ۱۶۲ ----- پیوست ۱: واژه نامه
- ۱۶۳ ----- واژه نامه فارسی به انگلیسی
- ۱۶۸ ----- واژه نامه انگلیسی به فارسی
- ۱۷۳ ----- پیوست ۲: پیکره زبانی و تحلیل

فهرست نمودارها

عنوان

- نمودار ۱-۲: نقش روزنامه نگار به عنوان یک میانجی در امر عمومی سازی ----- ۱۹
- نمودار ۱-۳: انواع فرایندهای اصلی و فرعی بر اساس تقسیم‌بندی هلیدی (۱۹۹۴) ----- ۳۵
- نمودار ۲-۳: رابطه سطوح مختلف زبان و بازنمایی انسجام ----- ۴۶
- نمودار ۱-۴: درصد رخداد انواع فرایند در مقاله علمی شماره ۱ ----- ۷۳
- نمودار ۲-۴: درصد رخداد انواع فرایند در مقاله عمومی‌سازی‌شده شماره ۱ ----- ۷۸
- نمودار ۳-۴: مقایسه درصد رخداد انواع فرایند در مقاله‌های شماره ۱ ----- ۷۹
- نمودار ۴-۴: مقایسه درصد رخداد آغازگرهای ساده/چندگانه و بی‌نشان/نشان‌دار در مقاله علمی شماره ۳ ----- ۹۸
- نمودار ۵-۴: درصد رخداد آغازگرهای ساده/چندگانه و بی‌نشان/نشان‌دار در مقاله عمومی‌سازی‌شده شماره ۳-۱۰۴ ----- ۱۰۴
- نمودار ۶-۴: مقایسه درصد رخداد آغازگرهای ساده/چندگانه و بی‌نشان/نشان‌دار در مقاله‌های شماره ۳ ----- ۱۰۴
- نمودار ۷-۴: درصد رخداد ابزارهای انسجام در مقاله علمی شماره ۳ ----- ۱۱۶
- نمودار ۸-۴: درصد ابزارهای انسجام در مقاله عمومی‌سازی‌شده شماره ۳ ----- ۱۲۳
- نمودار ۹-۴: مقایسه درصد رخداد ابزارهای انسجام در مقاله‌های شماره ۳ ----- ۱۲۳
- نمودار ۱۰-۴: شبکه مفهومی واژه‌های همایند در مقاله علمی شماره ۳ ----- ۱۲۶
- نمودار ۱۱-۴: شبکه مفهومی شبکه واژه‌های همایند در مقاله عمومی‌سازی‌شده ----- ۱۲۷
- نمودار ۱۲-۴: درصد رخداد انواع فرایند در کل پیکره گفتمان علمی ----- ۱۲۹
- نمودار ۱۳-۴: درصد رخداد فرایندها در کل پیکره گفتمان عمومی‌سازی‌شده ----- ۱۳۱
- نمودار ۱۴-۴: مقایسه درصد رخداد فرایندها در کل پیکره زبانی پژوهش ----- ۱۳۲
- نمودار ۱۵-۴: درصد رخداد انواع آغازگر در کل پیکره گفتمان علمی ----- ۱۳۳
- نمودار ۱۶-۴: درصد رخداد انواع آغازگر در کل پیکره گفتمان عمومی‌سازی‌شده ----- ۱۳۴
- نمودار ۱۷-۴: مقایسه درصد کاربرد انواع آغازگر در کل پیکره گفتمان علمی و عمومی‌سازی‌شده ----- ۱۳۶
- نمودار ۱۸-۴: درصد کاربرد ابزارهای انسجام در کل پیکره گفتمان علمی ----- ۱۳۸
- نمودار ۱۹-۴: درصد کاربرد انواع ابزارهای انسجام در کل پیکره گفتمان عمومی‌سازی‌شده ----- ۱۴۰
- نمودار ۲۰-۴: مقایسه درصد کاربرد انواع ابزارهای انسجام در دو نوع گفتمان علمی و عمومی‌سازی‌شده ----- ۱۴۱

فهرست جدول‌ها

عنوان	صفحه
جدول ۱-۲ مقایسه گفتمان علمی. گفتمان عمومی سازی شده و گفتمان روزنامه.....	۲۲
جدول ۱-۳ انواع فرایندها، کاربرد آن‌ها و انواع شرکت کننده‌ها.....	۳۹
جدول ۲-۳: نمونه آغازگر چندگانه براساس (هلیدی و متیسن، ۲۰۱۴: ۱۰۷).....	۴۱
جدول ۳-۴ ابزارهای انسجام بخش بر اساس (هلیدی و حسن: ۱۹۷۶).....	۴۳
جدول ۳-۵ مولفه‌های گفتمانی پیوند و انواع آن بر اساس (هلیدی و حسن: ۱۹۷۶).....	۴۴
جدول ۳-۶ ارجاع اشاره‌ای و انواع آن.....	۴۸
جدول ۳-۷ ارجاع و انواع آن.....	۵۰
جدول ۳-۸: انواع ابزارهای انسجام بخش بر اساس (هلیدی و متیسن، ۲۰۱۴).....	۵۳
جدول ۴-۱ تفکیک بندهای مقاله علمی شماره ۱ و تعیین نوع فرایند در هر بند.....	۶۲
جدول ۴-۲: نمونه فرایندها و فراوانی مطلق آن‌ها به تفکیک نوع فرایند در مقاله علمی شماره ۱.....	۷۰
جدول ۴-۳ فراوانی مطلق فرایندها در مقاله علمی شماره ۱.....	۷۲
جدول ۴-۴ نحوه محاسبه فراوانی نسبی فرایندها در مقاله علمی شماره ۱.....	۷۲
جدول ۴-۵ نحوه محاسبه درصد رخداد فرایندها در مقاله علمی شماره ۱.....	۷۳
جدول ۴-۶: تفکیک بندهای مقاله عمومی سازی شده شماره ۱ و تعیین نوع فرایند در هر بند.....	۷۵
جدول ۴-۷: نمونه فرایندها و فراوانی مطلق به تفکیک نوع فرایند در مقاله عمومی سازی شده شماره ۱.....	۷۶
جدول ۴-۸: فراوانی مطلق فرایندها در مقاله عمومی سازی شده شماره ۱.....	۷۷
جدول ۴-۱۰ محاسبه درصد رخداد فرایندها در مقاله عمومی سازی شده شماره ۱.....	۷۸
جدول ۴-۱۱ مثال‌هایی از آغازگر بی نشان و نشاندار در زبان فارسی.....	۸۱
جدول ۴-۱۲: تفکیک مقاله علمی شماره ۳ به بندها، تفکیک بندها به آغازگر و پایان بخش و تعیین ساده/چندگانه و بی نشان/نشاندار بودن هر آغازگر.....	۸۷

- جدول ۴-۱۳ فراوانی مطلق آغازگرهای ساده/چندگانه و بی‌نشان/نشاندار در مقاله علمی شماره ۳..... ۹۷
- جدول ۴-۱۵ تفکیک مقاله عمومی سازی شده شماره ۳ به بندها، تفکیک بندها به آغازگر و پایان بخش و تعیین ساده/چندگانه و بی‌نشان/نشان دار بودن هر آغازگر..... ۱۰۰
- جدول ۴-۱۷ جدول درصد رخداد آغازگرهای ساده/چندگانه و بی‌نشان/نشان دار در مقاله عمومی سازی شده شماره ۳..... ۱۰۳
- جدول ۴-۱۸ انواع ابزارهای انسجام بخش..... ۱۰۵
- جدول ۴-۱۹ نمونه‌های ارجاع (از انواع ابزارهای انسجام دستوری) در مقاله شماره ۳ گفتمان علمی..... ۱۰۶
- جدول ۴-۲۰ نمونه‌های حذف و جانشینی (از انواع ابزارهای انسجام دستوری) در مقاله علمی شماره ۳..... ۱۰۹
- جدول ۴-۲۱ فراوانی مطلق ابزار انسجامی «تکرار» (از ابزارهای انسجام واژگانی) در مقاله علمی شماره ۳..... ۱۱۰
- جدول ۴-۲۲ نمونه‌های هم معنایی (از ابزارهای انسجام واژگانی) در مقاله علمی شماره ۳..... ۱۱۱
- جدول ۴-۲۳ نمونه‌های تضاد معنایی (از ابزارهای انسجام واژگانی) در مقاله علمی شماره ۳..... ۱۱۲
- جدول ۴-۲۴ نمونه‌های شمول معنایی (از ابزارهای انسجام واژگانی) در متن علمی شماره ۳..... ۱۱۳
- جدول ۴-۲۵ فراوانی مطلق ابزارهای انسجام در مقاله علمی شماره ۳..... ۱۱۴
- جدول ۴-۲۶ درصد رخداد انواع ابزارهای انسجام در متن علمی شماره ۳..... ۱۱۴
- جدول ۴-۲۷ نمونه‌های ارجاع (از انواع ابزارهای انسجام دستوری) در مقاله شماره ۳ گفتمان عمومی سازی شده..... ۱۱۶
- جدول ۴-۲۸ نمونه‌های حذف و جانشینی (از انواع ابزارهای انسجام دستوری) در مقاله عمومی سازی شده شماره ۳
عمومی سازی شده..... ۱۱۸
- جدول ۴-۲۹ فراوانی مطلق ابزار انسجامی تکرار (از ابزارهای انسجام واژگانی) در مقاله عمومی سازی شده شماره ۳..... ۱۱۸
- جدول ۴-۳۰ نمونه‌هایی هم معنایی (از ابزارهای انسجام واژگانی) در متن عمومی سازی شده شماره ۳..... ۱۱۹
- جدول ۴-۳۱ نمونه‌های تضاد معنایی (از ابزارهای انسجام واژگانی) در متن عمومی سازی شده شماره ۳..... ۱۲۰
- جدول ۴-۳۲ نمونه‌های شمول معنایی (از ابزارهای انسجام واژگانی) در متن عمومی سازی شده شماره ۳..... ۱۲۱
- جدول ۴-۳۳ فراوانی مطلق و درصد ابزارهای انسجام در مقاله عمومی سازی شده شماره ۳..... ۱۲۱
- جدول ۴-۳۴ درصد رخداد انواع ابزارهای انسجام در متن عمومی سازی شده شماره ۳..... ۱۲۲
- جدول ۴-۳۵: فراوانی مطلق و درصد انواع فرایند در کل پیکره گفتمان علمی..... ۱۲۸
- جدول ۴-۳۶: فراوانی مطلق و درصد انواع فرایند در کل پیکره گفتمان عمومی سازی شده..... ۱۳۰
- جدول ۴-۳۷: مقایسه درصد رخداد انواع فرایند در مقاله‌های شماره ۳..... ۱۳۱

- جدول ۴-۳۸ فراوانی مطلق آغازگرها در کل پیکره گفتمان علمی ۱۳۳
- جدول ۴-۳۹ فراوانی مطلق آغازگرها در کل پیکره گفتمان عمومی سازی شده ۱۳۴
- جدول ۴-۴۰ درصد کاربرد انواع آغازگر نشان دار و بی نشان و نیز ساده و چندگانه را در کل پیکره زبانی پژوهش ۱۳۵
- جدول ۴-۴۰ فراوانی مطلق کاربرد انواع ابزارهای انسجام در کل پیکره گفتمان علمی ۱۳۷
- جدول ۴-۴۱ : درصد کاربرد انواع ابزارهای انسجام در کل پیکره گفتمان علمی ۱۳۸
- جدول ۴-۴۲: فراوانی مطلق کاربرد انواع ابزارهای انسجام در کل پیکره گفتمان عمومی سازی شده ۱۳۸
- جدول ۴-۴۳ درصد کاربرد انواع ابزارهای انسجام در کل پیکره گفتمان عمومی سازی شده ۱۴۰
- جدول ۴-۴۴ درصد کاربرد انواع ابزارهای انسجام در کل پیکره گفتمان عمومی سازی شده ۱۴۰
- جدول ۵-۱ مقایسه درصد رخداد انواع فرایند در پیکره زبانی پژوهش ۱۴۵
- ۵-۲ مقایسه توالی رخداد انواع فرایند در هر گفتمان ۱۴۶
- جدول ۵-۳ مقایسه درصد کاربرد انواع آغازگر نشان دار و بی نشان و نیز ساده و چندگانه را در کل پیکره زبانی پژوهش ۱۴۷
- جدول ۵-۴ مقایسه درصد کاربرد هر یک از انواع ابزارهای انسجام در کل پیکره زبانی پژوهش ۱۴۷

پیشگفتار

زبان علم به اقتضای ماهیت خود از ویژگی‌های زبانشناختی خاصی برخوردار است. این ویژگی‌ها همانگونه که در بخش پیشینه رساله حاضر خواهید خواند از منظر انگاره‌های مختلف بارها مورد تحلیل زبان‌شناسان قرار گرفته‌اند. نتیجه چنین پژوهش‌هایی منجر به دستاوردهایی شده است که گفتمان علم را با سبک و سیاق خاص آن مجزا و متفاوت از سایر انواع گفتمان می‌نماید. اما هیچیک از این پژوهش‌ها به این مهم نپرداخته‌اند که عرضه زبان علم در جامعه صرفاً "به مخاطبین خاصی صورت می‌گیرد و سایر اقشار جامعه را از درک عمیق و واقعی مضامین علمی محروم می‌دارد و لذا این امر موجب شده متخصصین دیگری که همانا روزنامه نگاران هستند وارد عمل شوند و این گفتمان را برای استفاده عموم آماده نمایند. طبعاً" میزان موفقیت این روزنامه نگاران در ساده‌سازی متن‌های علمی و قابل‌فهم ساختن آن‌ها برای عموم به میزان پیچیدگی گفتمان علمی مورد نظر و توانمندی آن روزنامه نگار بستگی دارد هرچند که سنجش این موفقیت تابع معیار علمی معینی نیست که بتوان برای آن یک امتیاز کمی داد. چرا که اساساً تبدیل گفتمان علمی به گفتمان عمومی تابع قاعده علمی نظام‌مندی نیست و بنابراین انجام این تبدیل امری سلیقه‌ای و بی‌قاعده است که نتیجه آن ممکن است با نتیجه آرمانی فاصله زیادی داشته باشد.

پیشرفت سریع دانش زبانشناسی در قرن حاضر به فراهم آوردن امکاناتی جدید برای مطالعه ی زبان و ادبیات انجامیده است. حاصل پژوهش‌هایی از این دست در ابعاد گوناگون زبانشناسی به طور عام و در شاخه تحلیل گفتمان به طور خاص به شکل مجموعه‌ای از انگاره‌ها در اختیار ما است. بنابراین استفاده از ابزارهای این مدل‌ها می‌تواند راهگشای ارائه الگویی نظام‌مند برای شکل‌گیری هر نوعی از گفتمان باشد.

در دهه‌های اخیر، دستور نظام‌مند نقش‌گرای هلیدی از سوی تحلیل‌گران متن با استقبال زیادی مواجه شده است. این انگاره با تکیه بر ابزارهای نظری همچون انواع چهارگانه فرانش، انواع آغازگرها، انواع ابزارهای انسجام‌بخش و ... پژوهشگران را قادر ساخته تا متن را از زوایای گوناگون تحلیل نمایند. از سوی دیگر، پژوهش‌های بسیاری در زمینه تحلیل گفتمان علمی و گفتمان مطبوعاتی صورت گرفته است. هدف از پژوهش حاضر، اما تحلیل مقایسه‌ای گفتمان علمی در مطبوعات تخصصی و گفتمان علمی عمومی‌سازی‌شده در مطبوعات عمومی فارسی‌زبان از منظر دستور نظام‌مند نقش‌گرای هلیدی است. نتیجه پژوهش حاکی از آن است که این دو گفتمان به میزان متفاوتی از ابزارهای نظری معرفی شده در چارچوب نظری پژوهش استفاده می‌کنند. پژوهشگر با مقایسه فراوانی به کارگیری این ابزارها

در این دو نوع گفتمان، سعی دارد تا این تفاوت‌ها را کشف و الگویی برای سیر تحول گفتمان علمی به گفتمان عمومی‌سازی شده ارائه نماید. این الگو، می‌تواند راهگشای آن دسته از روزنامه‌نگاران یا نویسندگان کتاب‌های درسی باشد که قصد دارند مطالب تخصصی علمی را به زبانی ساده برای مخاطب‌های غیرمتخصص بازگو نمایند.

این رساله در پنج فصل و ۱۷۷ صفحه نوشته شده است. در فصل اول موضوع پژوهش، اهداف آن و کاربرد آن معرفی می‌شود. در فصل دوم نگارنده پس از مروری بر پیشینه نظری و پژوهش‌های انجام‌شده در سه حوزه زبان علم، عمومی‌سازی زبان علم، معرفی انگاره دستور نظام‌مند نقش‌گرای هلیدی را که چارچوب نظری پژوهش است، به فصل سوم موکول می‌نماید. فصل سوم، چارچوب نظری پژوهش را به تفصیل بیان می‌کند. فصل چهارم ضمن معرفی روش‌شناسی پژوهش، پس از مقایسه آمارها بین دو نوع گفتمان به تحلیل داده‌ها و نتیجه‌گیری می‌پردازد. فصل پنجم، پس از مروری بر پاسخ پرسش‌های پژوهش و آزمون فرضیه‌ها به معرفی کاربرد یافته‌های پژوهش و پیشنهادهایی برای پژوهش‌های آتی اختصاص می‌یابد.

فصل ۱ : کلیات پژوهش

۱-۱ مسأله پژوهش

پژوهش‌های زبانی بسیاری بر موضوع گفتمان مطبوعاتی و رسانه‌های جمعی صورت گرفته است. در چنین پژوهش‌هایی متن‌های چاپ‌شده در روزنامه‌ها و مجله‌ها به‌عنوان پیکره زبانی مورد تحلیل قرار می‌گیرند. رساله حاضر، اما، قصد دارد به تحلیل گفتمان دسته‌ای از متون مطبوعاتی بپردازد که دگرگفتی از متون علمی هستند. به سخن دیگر، این رساله به دنبال تحلیل گفتمان متون علمی عمومی‌سازی‌شده^۱ در مطبوعات در چارچوب دستور نقش‌گرای نظام‌مند هلیدی^۲ می‌باشد. پژوهشگر تلاش می‌کند ویژگی‌های گفتمانی زبان علمی تخصصی را با ویژگی‌های گفتمانی موضوعات علمی عمومی‌سازی‌شده در جراید عمومی مقایسه کند و الگویی هدفمند را برای تبدیل گفتمان نوع اول به نوع دوم استخراج نماید. این الگو مجموعه‌ای از تغییرات را در برمی‌گیرد که روزنامه‌نگاران ناآگاهانه برای ساده‌سازی گفتمان علمی که مخاطب عام دارند اعمال می‌نمایند.

۱-۲ موضوع پژوهش

علم نقشی بسزا در جامعه ایفا می‌کند. در این میان، تعامل بین دنیای علم و دنیای اخبار غیرقابل انکار است، اما نمی‌توان منکر پیچیدگی این رابطه شد. جامعه علمی و رسانه‌های خبری دو قطب جامعه مدرن هستند؛ اما دنیای علم و رسانه برای بیان واقعیت‌های موجود زبان متفاوتی دارند (دُسمیر^۳، ۲۰۰۰:۱۲۵).

ظهور پدیده عمومی‌سازی علم را میتوان نتیجه گسترش مجله‌ها و روزنامه‌ها و تنوع موضوعات مورد انتشار در مطبوعات دانست. هم‌زمان با گسترش گزارش‌های علمی عمومی‌سازی‌شده گروهی از متخصصان ظهور کردند که هدف آن‌ها عمومی‌سازی مفاهیم علمی برای عامه مردم بود (استیس کالووا^۴، ۲۰۱۰:۱۱). این دسته از گزارشگران، متخصصانی هستند که منابع تخصصی را به زبانی غیر تخصصی ترجمه می‌کنند. اطلاعات به‌دست‌آمده باید توسط مخاطبان عام که دانش قبلی در مورد موضوع موردنظر ندارند فهمیده شود (دُسمیر، ۲۰۰۰: ۱۲۵). به بیانی ساده‌تر، اصحاب رسانه با هدف تسهیل در انتقال انواع پیام، تغییراتی را در گفتمان به‌وجود می‌آورند تا این متن‌ها آسان‌فهم شوند. از آن دسته تغییرات میتوان به تغییر در چیدمان پیام، تغییر در واژه‌ها، تغییر ساختار متن از نظر

¹ popularised

² Systemic Functional Grammar(SFG)

³ De Semir

⁴ Stejskalová

نگارشی و غیره اشاره کرد. چنین تغییراتی آنگاه که با هدف عام‌سازی دانش تخصصی به‌منظور ایجاد تسهیل در فهم مخاطب عام صورت می‌گیرند فرایند عمومی‌سازی نام می‌گیرد. بر اساس تعریف وان دایک^۱ (۲۰۰۴) عمومی‌سازی فرایندی است اجتماعی که انواعی از ژانرهای (سبک‌ها) ارتباطی را متأثر می‌سازد. در این فرایند نویسندگان طبق فرایندهایی به بازبافت‌سازی، می‌پردازد و دانش تخصصی را به دانش روزمره تبدیل می‌کند (کالسامیله^۲ و وان دایک، ۲۰۰۴: ۳۷۰).

از آنجاکه طی فرایند عمومی‌سازی، زبان از یک گفتمان وارد گفتمانی با ویژگی‌های کلامی جدید می‌شود، نگارنده در این پژوهش تلاش می‌کند به مقایسه گفتمان علمی تخصصی با گفتمان عمومی‌سازی‌شده در چارچوب دستور نظام‌مند نقش‌گرای هلیدی بپردازد.

---

¹ Van Dijk

² Calsamiglia

۳-۱ قلمرو پژوهش

- الف) قلمرو مکانی: متون مطبوعاتی منتشرشده در ایران
- ب) قلمرو زمانی: متون علمی و مطبوعاتی در بازه زمانی یک فروردین ۱۳۹۲ تا یک اسفندماه ۱۳۹۴ بررسی می‌شود.
- ج) قلمرو موضوعی: متون علمی ویژه متخصصان علوم که در ویژه‌نامه‌های تخصصی چاپ می‌شود و متون مطبوعاتی موازی با آن.
- د) قلمرو نظری: تحلیل متون عمومی‌سازی شده زبان فارسی بر مبنای نقش‌گرای نظام‌مند هلیدی.

۴-۱ پیکره زبانی پژوهش

گردآوری داده‌ها از میان مقاله‌های چاپ‌شده در مجله‌های علمی-پژوهشی و نیز روزنامه‌ها و مجله‌های عمومی منتشرشده در سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۴ خورشیدی صورت گرفته است. نگارنده با انتخاب انگاره نظری دستور نظام‌مند نقش‌گرای هلیدی، به تحلیل مقایسه‌ای هشت مقاله تخصصی برگرفته از مجله‌های علمی با هشت مقاله عمومی‌سازی‌شده با موضوع مشابه برگرفته از روزنامه‌ها و مجله‌های عمومی فارسی‌زبان از سه منظر پرداخته است.

عنوان مقاله‌های انتخابی در گفتمان علمی به قرار زیر است. به منظور سهولت ارجاع، مقاله‌ها با شماره‌هایی که ارزش ریاضی ندارند کدگذاری شدند:

۱. «بررسی ارتباط بین اضطراب امتحان با عملکرد تحصیلی در دانش‌آموزان» / مجله طبیب شرق
۲. «مقایسه اثربخشی رژیم‌درمانی، مداخله مبتنی بر دل‌بستگی و درمان هم‌زمان) مداخله مبتنی بر دل‌بستگی و رژیم‌درمانی در پرخوری و چاقی دختران» / فصلنامه روانشناسی بالینی
۳. «فراوانی اختلالات خلقی یک قطبی و دو قطبی در بیماران مبتلا به مولتیپل اسکلروزیس» / مجله علوم پزشکی دانشگاه کرمانشاه
۴. «کتیبه‌نگاری الوان: ویژگی‌های تاریخی و هنری کتیبه سر در مدرسه خان» / مجله علمی-پژوهشی نگر
۵. «مقایسه تأثیر تمرین‌درمانی با بیوفیدبک و تمرین‌درمانی با پلاسبوفیدبک بر علائم و نشانه‌های اختلال دفع ناهماهنگ» / دوماهنامه دانشگاه علوم پزشکی سبزوار

۶. «بررسی تأثیر ماساژدرمانی بر بیماران مبتلا به سکته مغزی» / مجله علوم پزشکی دانشگاه آزاد اسلامی

۷. «سازوکار انتشار بیماری هلندی در اقتصاد ایران» / مجله پژوهش‌های پولی و بانکی

۸. «بررسی شواهد ریخت زمین‌ساختی و گسلش جوان در گستره شهر جدید هشتگرد» / مجله علمی پژوهشی علوم زمین

عنوان مقاله‌های انتخابی به‌عنوان پیکره گفتمان عمومی‌سازی‌شده به‌قرار زیر می‌باشند:

۱. «نشانه‌های اضطراب در کودکان» / روزنامه شرق

۲. «معجزه این رژیم غذایی را در سلامتی بدن ببینید» / پزشک آنلاین

۳. «آشنایی با اختلال دوقطبی و شیوه‌های درمان آن» / روزنامه جام جم

۴. «بخش عمده‌ای از تاریخ تحول خوشنویسی اسلامی مدیون کتابت قرآن است» / روزنامه مهر

۵. «مصرف زیاد ملین‌ها عامل یبوست است» / روزنامه شرق

۶. کمک به بازگشت توان از دست‌رفته» / جام جم آنلاین

۷. «اقتصاد ایران نباید دوباره دچار بیماری هلندی شود» / روزنامه آفتاب یزد

۸. «زلزله بیخ گوش تهران» / همشهری آنلاین

۱-۵ اهمیت و ضرورت انجام این پژوهش

در انتقال پیام از زبان علم به زبان مطبوعاتی فرایندی تحت عنوان فرایند عمومی‌سازی به‌وقوع می‌پیوندد. عمومی‌سازی فرایندی است که در آن گفتمان علمی تخصصی به گفتمانی تغییر می‌یابد که مخاطب آن افرادی غیر از متخصصان و کارشناسان علمی است. به دیگر سخن، در دنیای کاربردی زبان، گفتمان علمی و گفتمان عمومی به مثابه دو نوع گفتمان موازی است که با گذر از فرایندهایی قابل‌تبدیل به یکدیگرند. به‌طور مشخص، بررسی دانش عمومی‌سازی‌شده در حیطه علاقه‌زبان‌شناسی کاربردی قرار می‌گیرد که تلاش می‌کند که تدریس زبان را به‌عنوان یک رشته علمی ارتقاء دهد (مایرز^۱، ۱۹۹۴: ۱۸۶). همچنین محققان رشته‌های ارتباطات علاقه‌مند به درک متون مطبوعاتی رسانه و تأثیر مطبوعات بر مخاطبین می‌باشند. آموزگاران و محققان گفتمان علمی نیز علاقه‌مند به درک رابطه میان زبان علم و گفتمان‌های دیگر هستند. این موضوعات اهمیت تحقیق حاضر را روشن می‌سازد.

¹ Myers

از سوی دیگر، بررسی پدیده عمومی سازی زبان تاکنون بر روی زبان فارسی انجام نگرفته است. لذا این رساله از اولین تحقیقات بر روی این موضوع است. از سوی دیگر، این رساله با اتخاذ چارچوب رویکرد نقش‌گرای نظام‌مند هلیدی که از چارچوب‌های مطرح امروز زبان‌شناسی است به بررسی عمومی سازی زبان علم می‌پردازد و این در حالی است که این چارچوب پیش‌تر عمدتاً برای بررسی انواع گفتمان از جمله زبان علم و نه گفتمان عمومی سازی شده به خدمت گرفته است.

۱-۶ اهداف پژوهش

هدف اصلی از پژوهش حاضر تحلیل زبان علم، نه در گفتمان علمی، بلکه در گفتمان عمومی سازی شده انتشار یافته در مطبوعات است. همان‌طور که گفتیم زبان علم در گذر از حیطة متخصصان به حیطة عامه مردم دچار تغییر می‌شود. در این گذر، نحوه بیان محتوای علمی دچار تغییر می‌شود. هدف از این پژوهش کشف الگوهای هدفمند در تبدیل گفتمان علمی به گفتمان عمومی سازی شده است. مسلماً شناسایی این الگو می‌تواند راهگشای تهیه متون علمی، نه تنها در مطبوعات برای کل جامعه، بلکه در تدوین کتاب‌های درسی دانش‌آموزان بومی و نیز متون علمی برای غیرفارسی‌زبانانی که در ایران مشغول تحصیل در دانشگاه‌ها به زبان فارسی هستند، باشد. به سخن دیگر، متون تخصصی که قرار است برای اهداف آموزشی خاصی نگاشته شوند، می‌تواند به گونه‌ای هدفمند در ساختارهای زبانی ویژه‌ای قرار گیرد و نویسندگان این متون با بهره‌گیری هوشمندانه‌تر از امکانات دستوری زبان فارسی، مواد درسی را به‌سوی نوعی از گفتمان هدایت کنند که امر خوانش و فرایند درک برای مخاطبین آسان‌تر شود.

۱-۷ کاربردهای پژوهش

مخاطبین یافته‌های علمی، همیشه متخصصان آن رشته علمی نیستند، بلکه مسائل علمی نیز همچون هر موضوع دیگری به صورت اخبار درمی‌آید و کل جامعه را مخاطب قرار می‌دهد. از آنجاکه درک گفتمان تخصصی برای غیرمتخصصین امری دشوار است، روزنامه‌نگاران و خبرنگاران باید محتوای علمی را به زبانی ساده ترجمه کنند یا بازگردانند که فهم آن آسان باشد. ترجمه از یک گفتمان به گفتمان دیگر که قرار است به افراد غیرمتخصص کمک کند تا درک بهتری از محتوای متون علمی داشته باشند، می‌تواند در مسیری هدفمند و آگاهانه انجام‌پذیرد. نتایج این پژوهش به کسانی که قصد دارند متون تخصصی را برای عامه مردم عمومی سازی نمایند، کمک می‌کند که امر عمومی سازی را با به‌کارگیری اصول و رویه‌های زبان‌شناختی که در این رساله معرفی شده‌اند انجام دهند.

۱-۸ نوع پژوهش